

der var af afgørende betydning for den engelske økonomi og skibsbygning, som tømmer, tjære og beg, hør og hamp samt jern, mens de engelske og skotske skibe i første række leverede klæde men senere også kul og kolonialvarer.

Det er derfor naturligt, at en lang række af artiklerne i bogen netop belyser forskellige aspekter af samhandlen mellem Østersøområdet og De britiske Øer. De dansk-svenske krige mellem 1563 og 1720 betød på mange måder en afbrydelse eller en omlægning af denne handel, ligesom konkurrencen fra Nederlandene var et vigtigt moment i den britiske handelspolitik. Disse problemer bliver ligeledes diskuteret i flere bidrag.

Den omfattende handel førte også til kulturelle forbindelser og en ikke ubetydelig udvandring af købmænd og håndværkere fra Skotland og England til Østersølandene, ikke mindst til Helsingør og Göteborg, hvilket behandles i en grundig artikel af Martin Åberg fra Stockholm.

Lektor Jørgen Sevaldsen, Københavns Universitet, har leveret et interessant bidrag til bogen om det britiske syn på Danmark formidlet gennem engelske ambassadører. Det drejer sig ikke kun om den berømte Robert Molesworth med hans skarpe kritik af den danske enevælde fra 1692, men også om hans to efterfølgere som ambassadører fra en langt senere periode, nemlig Anne Warburton (1976-1983) og James Mallon (1983-86). Ikke mindst den sidstnævntes beskrivelse af danskerne som en stamme og ikke som en nation og deres vægt på konsensus og kompromis snarere end på en effektiv ledelse gav anledning til nogen selvransagelse og diskussion.

Der er ingen tvivl om, at bogen og konferencen belyser et forsømt emne i forskningen og viser, hvilke talrige muligheder der er for at udvikle udforskningen af relationerne mellem Storbritannien og Østersøområdet igennem tiden.

Karl-Erik Frandsen

JOSTEIN FET: *Skrivande bønder. Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600-1850*. Oslo: Det Norske Samlaget 2003, 435 s.

Denne fascinerende bog kan læses som et selvstændigt værk, og den bør finde et bredt publikum. Men reelt er der tale om et bind 2, der knytter sig til Jostein Fets bog fra 1995 om *Lesande bønder* (anmeldt i HT bd. 97, hft. 2).

Derfor først nogle få ord om »bind 1« og dets betydning. Emnet i Fets første bog var læsning og bogejje blandt norske bønder, primært i området Sunnmøre (mellem Bergen og Trondheim) i perioden ca. 1690-1840. Ud fra gennemgang af bl.a. over 16.000 skifteregistreringer kunne Fet påvise, at bøger havde været til stede i de norske bondesamfund helt fra periodens begyndelse, og at mængderne af trykt litteratur i private bondehjem voksede markant i løbet af 1700- og 1800-tallet. I første omgang vakte disse resultater ingen større opsigt. Fet selv var ikke gået ind i nogen eksplicit polemik mod ældre forskning i sit meget empirisk anlagte studium. Men efterhånden har der navnlig blandt yngre litteraturforskere bredt sig en erkendelse af, at Fets bog reelt har hamret en solid pæl igennem en af de store myter i norsk kultur- og litteraturhistorie, nemlig forestillingen om bondesamfundet som i al væsentlig en mundtlig kultur; og at Fet har fremlagt grundlaget for en ny forståelse af norsk kommunikations- og kulturhistorie.

Det er dette grundlag, som bindet om *Skrivande bønder* udvider og uddyber. Bogen, hvormed den 80-årige Fet kan afrunde sit livsværk, kan endda på nogle måder siges at være endnu mere imponerende og banebrydende end forgæn-

geren. Nu handler det ikke længere kun om tilstedeværelsen af bøger, hvis faktiske brug nødvendigvis altid kan diskuteres (blev bøgerne reelt læst? og hvordan blev de forstået?). *Skrivande bønder* er sprængfyldt med illustrative eksempler på levn fra den norske bondebefolknings *aktive* brug af det skrevne ord. Hvor undersøgelserne i *Lesande bønder* primært havde været kvantitativt baserede, så er fremstilling og materiale i *Skrivande bønder* helt overvejende kvalitativt anlagt, men alligevel af et sådant omfang og variation, at det lykkes forfatteren at godtgøre, at »den litterære aktiviteten i bondesamfunnet ikkje berre var sporadisk og individuell, men ein sammenhengande prosess« (indledningen, s. 17).

Bogen består af fire dele. Først en kortere del om skrivning i skolen. Her vises det, at den offentligt organiserede skriveundervisning var meget begrænset, fordi vægten entydigt blev lagt på læsning og kristendomsundervisning. Først i 1820'erne ændrede dette forhold sig for alvor. Med andre ord havde den skrivekultur, som Fet behandler i bogens øvrige afsnit, primært udviklet sig forud for og uden om skolehistoriens klassiske institutioner.

Bogens 2. del bærer blot overskriften »Sunnmøre«, dvs. navnet på den region, hvor Fet har indsamlet sit materiale. Rent geografisk er undersøgelsen af de skrivende bønder derfor mere be- og afgrænset, end tilfældet var for bind 1 (og rent formelt er titlens »Nord-Vestlandet« bredere, end der er dækning for). Til gengæld er her dybde og mangfoldighed og ikke mindst nyindsamlet materiale. Set med danske øjne er det helt specielle (og misundelsesværdige), at de geografiske og bebyggelsesmæssige forhold har medvirket til, at mange århundrede gamle norske familie- og gårdarkiver har kunnet overvintre i de enkelte bygder og huse. Meget har været kendt og publiceret før, typisk i lokalhistorisk sammenhæng. Men Fet har også selv gennem årtier rejst landet tyndt og fundet nyt materiale frem: Fra udhuggede eller indgraverede indskrifter i sten, træ og glas til de trykte bøgers ejerinskriftioner, og fra regnskaber og kalendere til familiekroniker og breve f.eks. mellem kæresterfolk eller mellem forældre og sønner, der som soldater eller under oplæring kom langt fra hjemmet.

Hvor kilderne flyder særligt rigt, standser Fet op og lader materialet tale. Vi hører bl.a. om de skrivende familier i Bjørkedalen, hvor flere på hinanden følgende generationer gjorde optegnelser om slægtens og gårdens historie. Og vi møder en række enkeltpersoner, der træder lyslevende frem, dels fordi Fet ofte har fundet skriftlige levn helt fra ungdom til alderdom, dels fordi de fyldige citater bringer os tæt på disse mennesker i specielle situationer. Det gælder eksempelvis den tidligere omgangslærer, gårdmanden Rasmus J. Vassbotn (1749-1821). Han førte et omfattende »Tids-register«, hvor han bl.a. beskrev, hvordan han mistede sin kone Gertrud i 1780: »min Hierte-aller Kiæreste Hustru (som var det kiæreste jeg i Verden Ejede) falt i fra mig ved døden da hun skulde Rede til Barsel, én Sorg for mig som ieg ikke seer mig i stand til at over vinde eller forglemme...«. Og bevaret i håndskrift er ligeledes et sørgedigt, som Rasmus skrev over Gertrud, og som formentlig blev trykt på det nærliggende trykkeri i Volda. I andre tilfælde fæstner man sig særligt ved selve beskrivelsen af, hvordan de pågældende fik del i skrivningens verden, eller ved de gerne selvbevidste forklaringer på, hvorfor dette eller hint blev nedfældet.

I bogens 3. del har Fet valgt at gå tæt på et enkelt gårdarkiv (fra Kirkhorn i Hornindal) med tekster fra 1750'erne og fremefter. Materialet er exceptionelt velbevaret og godt – derfor udvalget – og rent metodisk supplerer denne fremgangsmåde, hvor der altså ikke længere springes på tværs af lokaliteter, fint den mere tematiske del 2. Her er – blandt meget andet – sørgedigte fra Knut

Rasmussen Kirkhorns hånd (1750'erne), lange uddrag af den unge Rasmus Rasmussen Kirkhorns breve fra Bergen (1780'erne), og deltaljerede dagbogsoptegnelser og visenedskrifter fra den følgende generation. Vi ser eksempler på, hvordan genrer og anvendelsesmåder til en vis grad går i arv, men også tydeligt, hvordan de enkelte individer selv vælger og videreudvikler skrivestil og -form (f.eks. den unge Rasmus og hans to brødre).

Del 4 om »Språket« har nærmest appendix-karakter, set med historikerbriller. Det er oplagt, at Fets materiale må være en sand guldgrube for sproghistorisk forskning, og det er fuldt forståeligt, at han selv ønsker at fremlægge nogle af sine iagttagelser, f.eks. om omfanget af fremmed- og låneord og om forholdet mellem dansk og norsk i det benyttede skriftsprog. Men det kan ikke undgås, at disse sidste 25 sider står noget isoleret fra bogens indhold i øvrigt.

Fets bog fremlægger et imponerende stort og alsidigt kildemateriale. Det kunne hævdes, at der primært er tale om en ordning og præsentation af udvalgte kildetekster eller om en kommenteret og til dels parafraseret kildeudgave. Men bogen er andet og mere end det. Ved sin systematik og ikke mindst ved sit fokus på udvalgte lokaliteter og bestemte familier og individer demonstrerer undersøgelsen, hvordan norske almuefolk havde taget skriftmediet til sig: Hvordan de lærte og tilegnede sig færdigheder, men også hvordan de aktivt og med egne mål og metoder tog mediet i brug og dermed selv var med til at forme det. Fet dokumenterer et væld af eksempler på, hvordan det trykte og især skrevne medie kunne bruges og nyttiggøres. Og samtidig gennemsyrrer det mange tekster, at skriftmediet også i højeste grad blev brugt af lyst og med overskud. Det er ikke mindst herved, at Jostein Fets samlede værk, og især bindet om de *Skrivande bønder*, er så værdifuldt og må føre til, at mange emner og sammenhænge i periodens norske historie bliver revurderet. 1730'ernes skolevæsen kom bestemt ikke til et land af analfabeter. Og den oplysning, som mange sognepræster og lærde så sig kaldede til at udbrede, kom til et samfund, hvor man i generationer havde forstået at tilegne sig, udveksle og udvikle oplysning(er).

Der er selvsagt også ting, man kan beklage eller kritisere. Det forekommer f.eks. problematisk, at Fet allerede på bogens første side fastslår, at »omgaaende Skoleholdere«, der er ophavsmænd til en stor del af det benyttede materiale, ikke vil blive behandlet som en særlig kategori, men som del af bondestanden. Det er uden tvivl korrekt, at det ville være kunstigt at udsondre skoleholderne som en særlig stand, fordi de oftest udgik fra bondefamilier, levede tæt sammen med dem og i mange tilfælde genoptog landbruget som erhverv senere i livet. Men navnlig i de tilfælde, hvor lærergerningen gik i arv fra generation til generation, må man være varsom med at se den konstaterede skriftlighed som typisk for bondesamfundet generelt. I det hele taget savnes en større opmærksomhed på magtforhold og på kulturel og social differentiering i de små lokalsamfund. Det norske agrarsamfund var ganske vist ikke præget af de samme kontraster og konflikter, som kendetegnede f.eks. det danske landbosamfund i perioden. Men Fet kan ikke frikendes for at forfalde til det, man i norsk sammenhæng ofte kalder »Sunnmøre-romantik«, hvor netop Sunnmøres ses som idealtypen på det frie og lige norske bondesamfund.

Det må også betegnes som en svaghed, at der i Fets bøger kun er få henvisninger til anden norsk forskningslitteratur, og at de sidste årtiers europæiske bølge af læse- og boghistoriske studier ganske enkelt glimrer ved deres fravær. Samtidig kan man dog ikke lade være med på sin vis at beundre Jostein Fet for i den grad at have kunnet og villet stå på egne ben. På flere måder er han utvivlsomt nået længere end mange yngre forskere, der har haft travlt med at for-

holde sig til stadig nye og skiftende teoretiske (mode)strømninger inden for feltet.

Allerstørst er dog savnet af en afslutning, en konklusion eller en perspektivering. Der er ingen af delene i hverken bind 1 eller 2. Ingen læser ville forlange eller forvente »ein mentalitetshistorisk fasit«, som Fet indledningsvis forklarer, at han må afstå fra. Men derfor behøvede han ikke at kaste alle tøjler fra sig og blot overlade det til sine læsere og efterfølgere at drage konklusionerne af det fremlagte stof.

I de første år efter *Lesande Bønders* udgivelse kunne man være alvorligt bange for, at ingen ville få øje på konsekvenserne af Fets forskningsindsats. Men nu er situationen for alvor vendt. Arne Apelseths dr.art.-afhandling »Den låge danninga. Skriftmeistring, diskursintegrering og tekstlege deltakingsformer 1760-1840« (Universitetet i Bergen 2004) er i vidt omfang udformet som et forsøg på at karakterisere de mere forskningsstrategiske implikationer af Fets empiriske bombe under ældre forskning i norsk bondekultur. Og i oktober 2004 blev Fet i anledning af 80-årsdagen hyldet på et symposium. Foredragene herfra er netop udkommet under den passende titel *Lesande og skrivande bønder* (red. Atle Døssland og Geir Hjorthol, Høgskulen i Volda, 2005). Fet bidrog selv med »Udfordringar og svar. Streiftog gjennom eit forskingsfelt«, og sammen med de øvrige artikler er veje for den videre forskning – samt navne på nogle af de mulige bidragydere – derved blevet angivet.

Først og fremmest bør enhver kulturhistorisk interesseret læser dog unde sig selv at gå til Jostein Fets eget signalement af *Skrivande bønder*. Man må også ønske for både norsk og europæisk forskning, at Fets resultater bliver publiceret på engelsk i en fyldigere form end de godt 4 siders summary, der endda skal dække både opus 1 og opus 2.

Charlotte Appel

SØREN MENTZ: *The English Gentleman Merchant at Work. Madras and the City of London 1660-1740*. Københavns Universitet, Museum Tusulanum Press 2005. 304 sider, 275 kroner.

I sin bearbejdede og nu udgivne ph.d.-afhandling undersøger museumsinspektør Søren Mentz forbindelser mellem engelske købmænd i Madras og deres kontakter i London. Bogen er velskrevet og til tider underholdende. Der er ingen tvivl om, at diamanthandel og koloniale handelssammenhænge mellem Madras og London efter *the Glorious Revolution* er en spændende historie, og Søren Mentz har skrevet et solidt værk om emnet på godt engelsk.

Bogen indeholder en historiografisk gennemgang af litteraturen om kompagnihandel og privat engelsk handel på Indien i perioden, en diskussion af, hvordan det engelske handelssamfund i Madras kan forstås med begrebet diaspora, samt en række analyserende kapitler, der undersøger økonomiske og handelsmæssige forbindelser mellem private købmænd i Madras og deres kontakter i London. Ved at supplere det officielle kompagniararkiv med private breve og beretninger søger Mentz at komme tæt på engelske kompagnikøbmænds mere eller mindre lovlige private handel. Bogens opbygning bærer præg af, at teksten har været en ph.d.-afhandling. Til trods for at den historiografiske gennemgang er både nyttig og dækkende, kan det godt virke lidt afskrækkende på læseren, at der går adskillige kapitler, før Mentz's egne undersøgelser får plads i teksten.

I sin diskussion af tidligere litteratur på området fremhæver Mentz bl.a. den